

NERINGA GALIŠANSKYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Andrejaus Sacharovo demokratijos plėtros tyrimų centras

KETVIRTOSIOS TARPTAUTINĖS LEONIDUI DONSKIUI ATMINTI KONFERENCIJOS

SUDĖTINGOS DILEMOS: MUZIEJŲ IR VIEŠŲJŲ ERDVIŲ VAIDMUO PRISIMENANT

PRAEITĮ APŽVALGA

*Būt ar nebūt – štai klausimas. Ir kas
Yra kilniau, ar nusilenkti dvasioj
Strėlėms ir dūžiams atšiauraus likimo,
Ar su ginklu prieš negandų maršas
Į kovą stot ir jais nusikratyti?*

William Shakespeare

Likimo ironija cituoti vieno mėgstamiausių Leonido Donskio rašytojų Williama Shakespeare'o žodžius, aptariant profesoriaus atminimui skirtą konferenciją. Kas galėjo patikėti, jog skambi būties tragizmo paralelė taps iškalbingu raktu bandant suprasti kai kurias mūsų dabartinio bendrabūvio formas. Prisimenant Donskio meilę literatūrai ir konkrečiai Shakespeare'ui, intriguojantis realaus gyvenimo ir siužetinių linijų persipynimas pasitarnauja kaip galimybė ieškoti konkrečiame kontekste besiskleidžiančių ženklų prasmės ir paaiškinimo platesnėje vertybinėje perspektyvoje.

Organizatoriams patiems rašyti savo renginio apžvalgą nėra pats dėkingiausias užsiėmimas. Kita vertus, tai suteikia galimybę pažvelgti iš *eminės* perspektyvos, t. y. atskleisti pirminį sumanymą, konferencijos tikslus bei pasiekimus, taip pat ir pasvarstyti, kas nepavyko.

Paminėtina, jog Donskio entuziazmas ir kūrybinė vaizduotė buvo šalia Andrejaus Sacharovo demokratijos plėtros tyrimų centro atsiradimo ištakų. Tad nieko

¹ Šekspyras, Viljamas. *Dramos. Sonetai*. Vert. Aleksys Churginas. Vilnius: Vaga, 1986, 395–396.

keisto, jog būtent centras ėmėsi organizuoti atminimo konferencijas, kurių tikslas puoselėti vieno iš savo patronų intelektualinį palikimą ir taip prisidėti prie temų, kurios jam buvo svarbios. Čia paminėtinas Donskiui svarbus principas, į pirmą planą iškeliant idėjas, o ne asmenybės bruožus. Principas veikiausiai perimtas iš jo mokytojo Vytauto Kavolio, ne kartą pamokslavusio apie idėjinių diskusijų svarbą, siekiant palikti asmeniškumus atokiau. Atitinkamai ir konferencijos formatas parinktas imantis plėtoti profesoriui svarbias tyrimų kryptis, siekiant išlaikyti tam tikrą, jam itin būdingą, pagarbų, ramų ir empatišką kalbėjimo būdą. Neatsitiktinai pirmoji konferencija buvo skirta žmogaus teisėms („Sovietinės psichiatrijos palikimas“, aptarianti psichiatrijos naudojimą represijų tikslams), antroji – Lietuvos santykiams su Rusija („Statant tiltus: mintys apie kitokią Rusiją“), trečioji – empatijai ir žmogaus orumui pandemijos akivaizdoje („Kartu per atstumą: emocinė gerovė ir socialinis solidarumas COVIC-19 metu“). Ketvirtojoje kalbama apie atminties problemas, apie sudėtingas dilemas, kurias mums lemta įveikti. O kartu ir viešąsias erdves, kurioms Donskis taip pat skyrė daug dėmesio, tiek asmeniškai prisidėdamas prie *viešos erdvės* kokybės ir gyvybingumo puoselėjimo, tiek teorizuodamas jos svarbą. Štai ir šiandien, kai visuomenėje tvyro įtampa, jo ramaus, empatiško ir išmintingo kalbėjimo labai trūksta.

Konferencija „Sudėtingos dilemos. Muziejų ir viešų vietų vaidmuo atsimenant praeitį“ turėjo kelis tikslus – prisidėti prie jautrios ir kartu karštos diskusijos, paskatinti dialogą, praplėsti perspektyvą, parodant, jog Lietuva nėra vienintelė šalis su skausminga praeitimi bei sudėtingomis atminties dilemomis – ką ir kaip atsiminti, o ko negalima užmiršti. Į konferenciją buvo pakviesti specialistai iš skirtingų šalių, kurie ir dalijosi savo patirtimi.

Konferencija prasidėjo Roberto van Voreno, Andrejaus Sacharovo tyrimų centro direktoriaus, knygos „Neįsisavinta praeitis. Holokaustas Lietuvoje“ autoriaus, paskaita, kurioje jis pristatė istorinį „nesuvirškintų“ holokausto ir sovietų okupacijos paliktų traumų kontekstą Lietuvoje. Van Vorenas teigė, jog Lietuvoje per pastaruosius 10 metų buvo gerokai pasistūmėta pripažįstant holokausto istoriją, bet šalis, kurią itin paveikė trys okupacijos ir kiti sunkumai, dar turi kur tobulėti. Jis aptarė ir po sovietų okupacijos inicijuotą sovietinių simbolių šalinimą iš šalies gatvių bei jų keitimą kitais ir išreiškė viltį, jog miestai, tokie kaip Vilnius, ateityje gebės tinkamai atminti ir įprasinti siaubingos bei užgniauztos istorijos palikimą.

Kaip rasti pusiausvyrą tarp dokumentacijos, bandymo pasiekti žmones ir muziejų bei autentiškų memorialų vietų pateikimo turistams, jų nepaverčiant žaidimu ar pramogų centru? Imke Hansen – istorikė, dirbusi su Aušvico-Birkenau (vok. Auschwitz-Birkenau) valstybinio ir kitais memorialiniais muziejais – dalijosi dilemomis, kylančiomis bandant išsaugoti siaubingų istorinių įvykių palikimą. „Daug sunkumų kyla bandant suderinti memorialus su turistų poreikiais bei

lūkesčiais“, – sakė ji. Hansen kėlė klausimus: koks aukų atminimas yra teisingas; kaip pateikti siaubingą istorinį palikimą neįžeidžiant ir tinkamai pagerbiant aukas? Ši tema, pasak Hansen, yra itin jautri, nes ji kvestionuoja moralę, o ne taisykles.

Istorikė taip pat gilinosi į muziejaus tapatybės ir naratyvo kūrimo klausimą. Dalydamasi istorijomis apie Aušvico-Birkenau valstybinio muziejaus tapatybės kūrimą, Hansen užsiminė apie galimus jo tapatybės variantus – tai galėjo būti pasi-priešinimo, kovos prieš vokiečius ar už patriotiškumą ir komunizmą, vieta. Muziejaus tapatybė ir naratyvas kito, tačiau nors jis turėjo reflektuoti rezistenciją ir kovą, muziejus visgi tapo holokausto aukų atminimo vieta. „Aušvico-Birkenau yra vieta, kur gali pamatyti daugybę muziejų industrijos ypatybių itin ryškiai“, – pasakojo Hansen pabrėždama, jog muziejaus tapatybės, pritaikymo turistams ir autentiškos istorijos išlaikymo klausimai yra ir turi būti keliami nuolat.

Tomas Baumas, „Kazerne Dossin“ memorialo ir muziejaus direktorius, dalijosi savo patirtimi, kaip buvo atkuriamas „Dossin“ barakas, iš kurio tūkstančiai žydų ir šimtai romų buvo išstremti į Aušvico-Birkenau, – dabar čia įkurtas unikal-us, intensyvius pojūčius keliantis muziejus su savo memorialu. Baumas pabrėžė, jog muziejus turi socialinę misiją – analizuoti žmogaus teisių prasmę šiais laikais, remiantis istoriniu Belgijos holokausto pagrindu. Muziejaus direktorius pristatė skirtumą, tarp Kazerne Dossin muziejaus memorialo ir paties muziejaus: memoria-las yra vieta, kur galima tyliai reflektuoti vietos istorinę reikšmę, o muziejuje galima atsiverti labiau ir diskutuoti apie realias visuomenės politines problemas.

Baumas taip pat pabrėžė, kaip svarbu į istorijos naratyvą įtraukti tiek aukų, tiek nusikaltėlių, tiek pašalinių asmenų istorijas. Nė viena iš šių asmenų grupių netu-rėtų būti ignoruojama, nes jų „perspektyva ir istorijos paverčia istoriją prieinama“.

Monique Brinks, istorikė ir projektų vadybininkė, pristatė savo naujausią parodą „Jis ar aš: kanadietis ir vokiečiai“. Ši paroda vaizduoja Nyderlandų išlaisvinimą iš prieštarų – kanadiečio ir vokiečio kareivių – perspektyvų. Paroda provokuojanti, nes kvestionuoja lankytojo empatiškumą – ar turėtum gėdintis, jei supranti vokiečių karį? Kiek laiko turi praeiti buvusioje okupuotoje šalyje, kad jos gyventojai galėtų reflektuoti priešų veiksmus? Brinks per pristatymą parodė, jog tokia provokuo-janti paroda gali skatinti istorinių traumų gijimą ir supratimą. Brinks pabrėžė, kaip svarbu pasakoti tikras tikrų žmonių istorijas – tai pritaikoma ir „Jis ar aš: kanadietis ir vokiečiai“ parodoje.

Muziejininkas, istorikas, Kauno IX forto muziejaus direktorius Marius Pečiulis, vystantis IX forto naratyvo ir tapatybės atnaujinimą, pristatė naują IX forto ir viso muziejaus viziją. Muziejininkas aiškiai nurodė skirtumus tarp IX forto kaip isto-rinės vietos ir architektūrinio paveldo; Kauno IX forto memorialinio komplekso, kaip kultūros paveldo objekto ir memorialinės vietos nacizmo aukoms atminti; taip pat Kauno IX forto muziejaus kaip valstybinio muziejaus, kuris valdo visą IX forto

teritoriją. Pečiulis pasakojo, kaip atminties karai bei jų interpretacija keičia muziejaus ir istorinės vietos suvokimą ir pabrėžė, jog siekia šias interpretacijas valdyti taip, kad būtų sukurtas objektyvus, ne į vieną, o į visas aktualias istorines temas sukoncentruotas muziejaus istorijos naratyvas.

Agentūros „The City“ direktorė Zahira Asmal pristatė unikalų projektą, kurį vysto Pietų Afrikoje bei šalies istoriniame kolonializmo, apartheido ir kitų sunkumų kontekste. Asmal kritikavo modernumą šlovinančią vystymosi ideologiją ir skatina praeitį integruoti į dabartį. Asmal vadovauja projektui, kuris nenaudojamas ir apleistas erdves Johannesburgo „Park“ stotyje paverčia naujomis, istoriją menančiomis vietomis. Jos vizijoje Pietų Afrikos Respublikos valdžia, piliečiai ir diaspora vienodai prisideda prie miesto kūrimo ir praeities žaizdų gydymo.

Projektų vadybininkė Cate Turner pristatė pasibaigusio konflikto Šiaurės Airijoje palikimo iššūkius. Konfliktas, trukęs 30 metų, pareikalavo keturių tūkstančių gyvybių. Praėjo jau daugiau nei 20 metų, tačiau šalyje tebėra sprendžiamos konflikto atminimo ir naratyvo problemos. Pasak Turner, Belfasto susitarimas sustabdė smurtą, bet neišsprendė nei paties konflikto, nei šimtmečius trukusios kovos dėl valdžios Airijoje. Remdamasi dviračio, sienos ir plytos – kasdienių daiktų, kurių reikšmė konflikte gali būti visiškai transformuota – simboline iliustracija, Turner pristatė naują parodą ir svarstė bendros erdvės ir viešųjų bei kolektyvinių atminimo renginių plėtojimo svarbą istorinio susiskaldymo kontekste.

Neringa Gališanskytė, Andrejaus Sacharovo tyrimų centro projektų vadybininkė, pristatė gausią, bet nutylėtą Lietuvos disidentų judėjimo istoriją bei naują projektą – Vilniaus disidentų turą. Gališanskytė pabrėžė nutylėtos istorijos reikšmę ne tik dabarčiai, bet ir ateities kartoms. Lietuvos disidentų indėlis kuriant žmogaus ir pilietinių teisių standartus šiuolaikinėje šalyje buvo itin didelis, todėl ateities kartos, žinodamos šią istoriją, galės daryti informuotus sprendimus ir netylėti, jei Lietuva vėl bus valdoma represinio režimo. Vilniaus disidentų turo tikslas – grąžinti disidentų istoriją į viešąją erdvę ir supažindinti visuomenę su žmonėmis, kurie sukūrė moderniosios Lietuvos pagrindus. „Iš nutylėtos istorijos pasimokyti neįmanoma“, – taip sujungusi visas dienas metu aptartas temas konferenciją pabaigė Gališanskytė.

Tiesa, intelektualinio paveldo tęstinumas nėra vienalytis fenomenas ir konferencijos organizatoriai anaipol nesiekia nei uzurpuoti ar kitaip savintis išskirtinių teisių į Donskio palikimo įamžinimą, nei aukština savąsias pastangas kaip vieninteles vertas pagarbos. Veikiau priešingai, skatina, kviečia ir kitaip provokuoja reaguoti, prisidėti ar kurti alternatyvas. Perfrazuojant pradžioje išsakytą mintį – čia kur kas svarbiau yra idėja, o dar svarbiau – gebėjimas išlaikyti *leoni-dišką* mostą – tiesti tiltus net ir tada, kai ateitis atrodo miglota.